УДК 929 «Домінік Заславський»

Іван Гаврилюк

ВЛАДИСЛАВ ДОМІНІК ЗАСЛАВСЬКИЙ (1616–1656 рр.): МАГНАТ, ПОЛІТИК, ВОЄНАЧАЛЬНИК

Чия шабля під Костянтиновим уже бундючність козацьку нищила: хилила шию, з якої кров лилася: острозька-заславська, народу твого мужнього. На чиї Пилавецькі гори й поля дивилися поміж інших ревність і завзятість: на твоє, при якій уже би швидко було по розправі, бо наперед були вироки долі: а після нещасна заздрість і свавілля різних відважних радників не перейшли цьому дорогу[1].

Постать князя Владислава Домініка Заславського, другого острозького ордината, найзаможнішого магната Речі Посполитої першої половини XVII ст., сандомирського й краківського воєводи, здається ніколи не викликала жодного наукового інтересу: українського історіографія віддавна затаврувала його зрадником і відступником як від дідівської віри (бо ж предками князя були самі Острозькі), так і від власного народу (під час Хмельниччини магнат підтримав існуючий лад), натомість польська історіографія саме князя зробила головним винуватцем «пилявецької ганьби» й охарактеризувала його як пихатого й самовпевненого дурня, який не вирізнявся ні розумовими здібностями, ні політичним хистом, а у важливих справах покладався на поради радників і друзів[2]. Сучасники так само поставили на князеві своєрідний хрест — він був зненавиджений шляхтою за глупість та лінощі, а через невдалу пилявецьку кампанію не користувався популярністю й серед більшості магнатів. Навіть прихильно налаштований до нього Альбрихт Станіслав Радзівіл 1648 р. називав Владислава Домініка «оленем, якому наказано командувати»[3]. Власне тому й писати про Владислава Домініка було й залишається справою невдячною — кому потрібен цей огрядний з виду молодик, який уславився лише любов'ю до вин і спокійного життя? Тим паче, коли поруч є такі героїчні та куди більш вдячні для історика персонажі, як Станіслав Конецпольський, Ярема Вишневецький, Стефан Чарнецький та інші. Відтак, не слід дивуватися тому факту, що на сьогодні існує лише кілька статей, присвячених Владиславу Домініку Заславському[4], та й ті вперто роблять князя винуватцем чи не всіх бід тогочасної Речі Посполитої. Ми ж зі свого боку спробуємо представити особу князя Владислава Домініка Заславського зі всіма його чеснотами (а вони, як це не дивно, були) і вадами (яких, дійсно, було чимало) у контексті магнатського середовища

Речі Посполитої першої половини XVII ст., при цьому відкинувши всі накопичені стереотипи та штампи, котрі були й лишаються незмінними його супутниками протягом кількасот років.

Рід Заславських (Жеславських) бере свій початок від молодшого сина Василя Федоровича Острозького — князя Юрія Васильовича (1432–1500 рр.), який осів на Заславі та взяв відповідне прізвище. Заславським — як молодшій гілці Острозьких — автоматично було зарезервовано місце серед так званих «княжат головних», тобто тих, що безперервно займали найвищі щаблі в ієрархії руського суспільства протягом XV–XVII ст. При цьому важко не помітити спалах потужності та впливовості князів Заславських, який припав на XVII ст. Просте співставлення майнового потенціалу цієї магнатської родини, наприклад, у 1529 й 1629 рр. вельми промовисто свідчить про стрімкий злет Заславських: 1529 р. серед володінь роду нараховувалося орієнтовно до 700 дворів, а століттям пізніше — майже 33 тисячі. Якщо в XV–XVI ст. розмірами своїх володінь Заславські значно поступалися деяким іншим волинським князям, наприклад, Острозьким, Корецьким, Вишневецьким, то вже в 20-х роках XVII ст. не тільки на Волині, але й в усій Речі Посполитій не було родини, багатшої за Заславських[5]. Свого часу Владислав Домінік Заславський вперто «змагався» з іншим великим магнатом Єжи Любомирським за статус найбагатшої людини в державі (ця суперечка не вирішена й донині — польські дослідники віддають перевагу Любомирському, натомість, українські — Заславському).

Простежується також різниця в урядницьких кар'єрах представників княжого дому в XVI та XVII ст. Перший сенаторський уряд Заславські отримали тільки 1591 р. (обіймаючи до того тільки староства (володимирське, луцьке тощо)), тоді як вже в XVII ст. кожен представник Дому обов'язково отримував сенаторський уряд як тільки досягав повноліття. Так, Януш Заславський з 1604 по 1629 рік був волинським воєводою; його син Олександр протягом 1605–1615 рр. обіймав уряд волинського каштеляна, а також був брацлавським (1613–1628 рр.) і київським (1628–1629 рр.) воєводою[6]. Про сина Олександра Заславського Владислава Домініка детально йтиметься далі; спадкоємець Владислава Домініка Олександр Януш Заславський, на якому вигас цей княжий рід, не досяг сенаторських висот тільки з причини передчасної смерті в юному віці[7].

Усі ці статусні зміни були пов'язані з одруженням Олександра Заславського з донькою Януша Острозького Евфрозиною 1603 р. Вже само по собі родичання з родом Острозьких було для Заславських вигідним та престижним. Крім того, доволі специфічна ситуація в родині тестя дала Олександру Заславському можливість зробити свого сина спадкоємцем Острозької ординації, а також їхнього прізвища[8].

Наш головний герой — князь Владислав Домінік на Острозі Заславський граф на Тарнові (лат. *Dux in Ostrog et Zaslaw Vladislaus Dominicus*) гербу Баклай (1616–1656 рр.), другий острозький ординат (1621–1656 рр.), коронний конюший (1636–1656 рр.), луцький староста (1639–1656 рр.), сандомирський (1645–1649 рр.) та краківський воєвода (1649–1656 рр.) — народився 1616 р. й був третім сином київського воєводи Олександра Заславського та Евфрозини Острозької, дочки краківського каштеляна Януша Острозького, останнього представителя роду Острозьких по чоловічій лінії.

Відомостей про дитинство та юність Владислава Домініка, його освіту й починання залишилося не так вже й багато. У тринадцять років — після смерті батька 1629 р. — він залишився повним сиротою[9]. Початкову освіту здобув удома й уже в десять років «у граматиці був добрий», утім, «щоби далі в науці кращим був і став дай Пан Бог оздобою Своєї Родини, переконували Князя Його Милість Воєводу Брацлавського (Олександра Заславського. — *І.Г.*) аби його (Владислава Домініка — *І.Г.*) до академії відправив, де при купі шляхетної молоді і у безпеці значний прогрес у науці може мати ... обіцяв нам Князь Його Милість, що до Замойської академії, як до безпечнішого місця, послати його хоче, а потім, як дасть Пан Бог, до Кракова, коли угорська небезпека відступить»[10]. Про навчання Владислава Домініка у стінах Замойської академії інформації не збереглося (воно є вкрай малоймовірним), натомість 1631 р. хлопця було зараховано до числа студентів Краківського університету[11]. Його тамтешнім вихователем вірогідно був львівський міщанин, медик (з 1620 р. професор медицини та вимови в Краківській академії), письменник (автор лат. «Princeps Polonus» (1633 р.), з присвятою саме Владиславу Домініку) і перший офіційний історіограф Краківської академії Ян Петрицій (1592–1641 рр.).

Імовірно, 12 червня 1633 р. відбулося весілля Владислава Домініка із Софією Лігежанкою, дочкою сандомирського каштеляна Миколая Лігензи. Шлюб відбувся за наполяганням опікунів ще неповнолітнього князя (на час заручин, які мали місце 1631 р. в Кракові), оскільки наречена мала чимале придане. Після того князь подорожував Західною Європою, відвідавши Францію, Італію тощо[12], на що витратив чималу на той час суму в 26053 злотих[13]. Владислав Домінік взагалі був людиною марнотратною, навіть зважаючи на свої статки. Князь витрачав великі суми на утримання власного двору (без урахування війська був не меншим за сто тридцять осіб[14]), приватних військ (у мирний час протягом 40-х рр. на утримання сотні жовнірів — п'ятдесяти піхотинців і п'ятдесяти драгун — з урахуванням вартості тканин на мундири, ішло 18000 злотих щорічно[15]) і марнотратний стиль життя (наприклад, утримував

відбірну військову капелу, що складалася з тридцяти трубачів, сурмачів і барабанщиків[16]). Проте в тогочасній економіці поняття бюджету було доволі розмитим, а різниця між доходами й видатками визначалася суто умовно. Лише одиниці магнатів розуміли, що видатки не можуть бути більшими за надходження до їхньої скарбниці. Ситуацію Владислава Домініка погіршувало й те, що не було відмінності між родинним й ординацьким скарбом, звідки регулярно виплачувалися значні суми на утримання двох молодших братів, погашення боргів Олександра Заславського, Януша Острозького, т.зв. турецьку війну (1634 р.) тощо. Марцін Кобилецький, довірений слуга Заславського, який займався фінансами князя, у своєму меморіалі від 1640 р. зазначав, що фінансові справи останнього були катастрофічними одразу після отримання ординації на початку 20-х рр. Тільки на оплату двору йшло 80000 злотих, при тому, що річні прибутки становили 74000 злотих, а сума боргів як самого Владислава Домініка, так і його батька зросли до більше, ніж двох мільйонів злотих. Відтак автор пропонував деякі шляхи збільшення річних доходів до 267000 флоринів[17].

На початок 40-х рр. ситуація трохи поліпшилася, зокрема суттєво зросли прибутки, однак борги самого Владислава Домініка все ще нараховували близько 703000 злотих, старі борги батька князя складали 750000 злотих, а загалом виходила сума в 1453000 злотих[18].

Слід також додати, що на той час у магнатських канцеляріях панував примітивізм і фінансова необізнаність. Уже згадуваний Марцін Кобилецький, який вів князівські фінансові справи, часто зазначав, що «він просто не знає, кому належить те чи інше село або фільварок, і який прибуток приносять ці землі»[19].

Загалом у переддень Хмельниччини князь володів найбільшим у тогочасній Речі Посполитій комплексом маєтків, до якого входило 52 міста й щонайменше 830 сіл[20]. Серед головних князівських маєтностей в Україні були Заслав, Острог, Дубно, Межиріч, Костянтинів, Степань, Базалія, Сульжинці, Красилів, Краснопіль, Старе Село тощо, у Малопольщі: Тарнув, Опатув та інші[21]. Як уже зазначалось, Владислав Домінік Заславський був одним із головних спадкоємців роду Острозьких, у чиєму володінні перебував найбагатший і найбільший домен не тільки на тогочасних українських землях, але й у масштабах цілої Речі Посполитої. «Вітчизняні дослідники умовно називають ті володіння «Острозька Русь» або «Острожчина», хоч даний земельний масив не являв собою відрубної території. Проте до цієї, за влучним висловом Томаша Кемпи, «імперії» входила така кількість маєтків, що дослідники протягом півтора століття так і не спромоглися їх точно обрахувати»[22].

Мал. 1–2. Владислав Домінік Заславський.
Ліворуч: Б. Стробель — портрет Владислава Домініка Заславського (1635 р.).
Праворуч: автор невідомий — портрет Владислава Домініка Заславського (1650-і рр.)

Невідомо, наскільки правдоподібною є історія про суперечку Владислава Домініка з Яремою Вишневецьким за руку старшої доньки коронного канцлера Томаша Замойського та Катажини Острозької Гризельди Констанції (народилася 1623 р.). Сам Вишневецький згодом так описував цю ситуацію: «Мало не побилися кілька разів ... князь Острозький з виду був гарний, молодий, білолиций, але тендітний, на перший погляд незладний, чорнявенький, маленького зросту ... станом ладний, огрядний, схильний до повноти. Князь намовляв жінок і пань, щоби мене ганили, а його вихваляли ...»[23]. Обоє князів належали до грона найвизначніших людей тогочасної Речі Посполитої; якщо Заславський переважав свого супротивника статками, то Вишневецький мав славу хороброго вояка та вправного господаря. Батьки намагалися не впливати на рішення доньки (хоч без обережних порад Томаша Замойського, напевне, не обійшлось), оскільки це могло призвести до непередбачуваних наслідків, то ж Гризельда сама зробила свій вибір «за покликом серця»[24]. На разі дослідники сумніваються, що Владислав Домінік був претендентом на руку дочки канцлера, бо ж тільки-но сам одружився, а розлучення загрожувало гучним скандалом і чималими збитками. Як би там не було, 1638 р.

Гризельда Замойська стала дружиною Яреми Вишневецького (заручення відбулося 13 лютого 1638 р.). Не слід також забувати, що Заславський був близьким родичем Гризельди, адже їхні матері, княгині Острозькі, доводилися двоюрідними сестрами. То ж не дивно, що, незважаючи на постійні напружені стосунки, Ярема Вишневецький у своїму заповіті «з приязні і кревності» визначив Владислава Домініка одним із «патронів, протекторів і опікунів» його дружини й сина (Міхала Корибута. — *І.Г.*)[25].

Після смерті своєї першої дружини 1649 р. Владислав Домінік одружився на Катажині Собєській (1634–1694 рр.), сестрі майбутнього короля Речі Посполитої Яна III Собєського, яка пережила князя на 38 років (померла 1694 р.). Слід зауважити, що шлюб Владислава Домініка з сестрою майбутнього монарха відбувся за доволі специфічних обставин. Після початку Хмельниччини, Катажина сховалася у Львові, де в неї зав'язалися романтичні стосунки з молодим князем Дмитром Вишневецьким. Проте її мати, Теофілія Собєська, бажала видати її заміж за старшого за неї майже на двадцять років удівця Заславського. Не маючи змоги перечити матері, Катажина врешті-решт вийшла заміж за Владислава Домініка в кінці лютого 1650 р. у Львові. Весільні урочистості, однак, ледве не переросли у відкриту війну, оскільки Вишневецькі намагалися силою здобути Катажину для Дмитра. Незабаром, уже 6 березня 1650 р., княгиня народила сина, майбутнього третього острозького ордината, Олександра Януша Заславського. Утім, швидше за все, справжнім його батьком був не Заславський, а в майбутньому краківський каштелян і гетьман великий коронний Дмитро Вишневецький[26]. Після смерті Владислава Домініка Катажина вийшла заміж за Міхала Казимира Радзівіла.

Останньою краплею заплутаних родинних зв'язків Заславських із Вишневецькими можна вважати шлюб усе того ж Дмитра Вишневецького з Теофілою Заславською (народилася, імовірно, 1654 р.), донькою Владислава Домініка та Катажини Собєської, у травні 1671 р. Після смерті свого брата Олександра Януша в серпні 1673 р. Теофіла разом із чоловіком стали власниками несподівано «осиротілої» острозької ординації[27].

Подібна вузько корпоративна, родово-кланова замкнутість аристократичного середовища й недоступність входження в її коло інших представників шляхти загрожували поступовим вимиранням. «Зникають відомі аристократичні роди Острозьких (1620 р. — за чоловічою, 1654 р. — за жіночою лінією), Збаразьких (1631 р.), Порицьких (1633 р.), Пронських (30-і рр.), Ружинських (до 1650 р.), а дещо пізніше — Корецьких (1651 р.), Заславських (1673 р.) та ін.»[28]. Сам Владислав Домінік був людиною хворою, що було зумовлено генетичними вадами (кровні зв'язки родичів), нездоровим способом життя й надмірним харчуванням. Шкідливим було вживання великої кількості вина (щорічно на 100 бочок цього напою

витрачалося близько 10000 злотих), що до того ж було причиною подагри, котра була справжнім бічем тогочасної магнатерії. Швидше за все, саме тому Владислав Домінік дожив лише до 40 років. Його молодші брати — Костянтин Олександр і Януш Ізидор — померли в 22 та 27 років відповідно. Єдиний син Владислава Домініка Олександр Януш Заславський відійшов у інший світ 1673 р. у віці 23 років, так і не залишивши нащадків[29].

Політична кар'єра Владислава Домініка Заславського як до початку Хмельниччини, так і під час неї складалася напрочуд цікаво: не вирізняючись жодними досягненнями чи бодай якимось хистом, князь раз за разом отримував нові, усе більш престижні уряди. Очевидно, така ситуація була зумовлена його статками та становищем у суспільстві.

Публічну кар'єру князь розпочав 1632 р., коли сандомирський сеймик вибрав його депутатом до Коронного трибуналу. Брав участь в елекції Владислава IV й виступав на коронаційному сеймі 1633 р. Проте лише за кілька років Владислав Домінік почав відігравати певну політичну роль, утім швидше як острозький ординат, аніж визначний політик; він був формальним лідером партії, котра протистояла прибічникам Яреми Вишневецького. Це протистояння продовжувалося впродовж двох десятиліть і особливо яскраво проявилося протягом перших років Хмельниччини.

Не виникає сумнівів, що при бажанні Владислав Домінік міг зробити непогану політичну кар'єру — він був багатий, мав у розпорядженні чимало слуг і клієнтів із числа шляхти, котра представляла його інтереси на сеймах і сеймиках, служила або адміністраторами в його володіннях, або в князівських підрозділах; утримував власні чисельні хоругви. Утім, великої активності на сеймах, особливо за часів Владислава IV, князь ніколи не проявляв — був зацікавлений насамперед у економічному розвитку власних величезних маєтностей, а тому завжди прагнув збереження в Речі Посполитій релігійного, суспільного та політичного спокою. Відтак, можемо вважати позицію Заславського за типово нейтральну, оскільки йшлося лише про збереження існуючих порядків і запобігання усіляким потрясінням. Це, а може небажання проводити активну політику, призвели до того, що фракція Заславського на сеймах поводила себе як правило пасивно, хоча за кількістю послів могла претендувати на роль найвпливовішої частини зібрань.

«Багато разів послов на сейм був адміністатор володінь князя на Червоній Русі львівський підкоморій Войцех Мясковський. Засідав в ізбі ще один слуга князя, луцький підстароста й сохачевський підсудок Щесни Лащевський (Лашчевський). З Волинського, Брацлавського та Чернігівського воєводств неодноразово послами були «приятелі дому», родини котрих поколіннями надавали свої послуги, користуючись взамін

протекцією та охороною князів на Острозі, а згодом і Заславі. Між іншим, саме завдяки тому такі роди як Харлінські, Четвертинські та Гулевичі становили тогочасну шляхецьку еліту південно-східних воєводств. Однак у сеймовах дебатах вони, як і їх патрон, мали пасивну позицію. Четвертинські та Гулевичі активізовувались лише тоді, коли на порядку денному повставало питання «заспокоєння грецької релігії»[30].

Натомість на волинському сеймику роль Владислава Домініка вже від 30-х рр. XVII ст. була доволі відчутною. За правління Владислава IV дійшло до переміни укладу сил під час волинських з'їздів, що було пов'язано, здебільшого, зі зміною поколінь серед місцевих магнатів. Прибічників Єжи Заславського очолив його племінник Владислава Домінік Заславський. Окрім нього, велику роль мали також волинський воєвода Адам Сангушко й волинський каштелян Миколай Єжи Чарторийський. Інтереси короля представляв литовський канцлер Альбрихт Станіслав Радзівіл. Протягом 40-х рр. XVII ст. великим впливом на волинському сеймику користувалися також Ярема Вишневецький та Адам Кисіль. Фракція Заславського складалася головним чином з православної шляхти на чолі з луцьким підкоморієм Григорієм Четвертинським. Її члени й прибічники були здебільшого в опозиції до політики короля, домагаючись дотримання прав «грецької релігії» й виступаючи проти уніатів[31]. Решта місцевих магнатів або ж підтримували постулати Владислава IV, або ж дотримувалися нейтралітету. Серед найвірніших прибічників короля на Волині можна відмітити литовського канцлера Альбрихта Станіслава Радзівіла та Миколая Чарторийського[32].

У грудні 1639 р. Владислав Домінік отримав у надання важливе луцьке староство, утім, не зміг запобігти конфліктам на луцькому сеймику. 1640 р. знову дійшло до заворушень, які були подавлені князівською надвірною піхотою[33]. Натомість 1641 р. на сеймику в Луцьку справа дійшла аж до різанини, а луцький староста вчергове не зміг залагодити конфлікт і просто втік із зали засідання: «9 липня 1641 р. — відбулися сеймики, що передували сейму ... в Луцьку на початку було кілька поранених, а сам князь Заславський переховувався в надійному місці»[34].

Протягом 30–40-х рр. XVII ст. головним підтекстом фракційних суперечок на волинських сеймиках були конфесійні проблеми. Так, наприклад, цьому питанню був присвячений сеймик у січні 1643 р. На ньому дійшло до конфлікту за вакантний уряд луцького судді поміж православним, уже згадуваним луцьким підкоморієм Григорієм Четвертинським, і католиком, луцьким земським підсудком Андрієм Ліневським. Першого підтримував Владислав Домінік Заславський, другого — сенатори-католики на чолі з Радзівілом. Окрім того, сторони не могли також дійти згоди в питанні ухвалення податку на потреби короля (проти цього

податку гостро виступив Владислав Домінік). Заславський протестував також проти військових планів короля Владислава IV, що, однак, не завадило йому за кілька років подібні наміри монарха повністю підтримувати. Усі ці розбіжності враз із непоступливістю Четвертинського призвели до зірвання сеймику[35]. Натомість за два роки, попри чергові суперечки, сторонам вдалося досягти згоди й підтримати королівські пропозиції. У березні 1645 р. Владислав Домінік також отримав уряд сандомирського воєводи по смерті Кшиштофа Осолінського.

Сам Владислав Домінік з'являвся на волинському сеймику рідко. Так, наприклад, 1636 р. князь, знаний своєю любов'ю до комфорту, почав готуватися до сеймику ще за пару тижнів. «Вислав своїх слуг до Луцька вже 19 листопада, хоча сам сеймик мав розпочатися лише 9 грудня. До того часу самому князеві та його свиті були приготовані зручні помешкання. До Луцька також привезли три бочки вина загальною вартістю близько 400 злотих, також було закуплено чимало продовольства. Під час самого сеймику князь щедро частував не лише шляхту, але й прибулих до міста сенаторів, котрі відповідали йому взаємністю»[36].

Відомі пишні в'їзди Владислава Домініка на сейми до Варшави, особливо в другій половині 30-х рр. XVII ст. Так, «1637 р. ... за каретою йшло піхоти триста вибранців. За піхотою драгуни, за ними козацька кінна хоругва, а за ними ще осіб щонайменше вісімдесят ...»[37]. Звичайно, ці цифри можуть бути завищені, але, як би там не було, двадцятиоднорічний князь явно не відмовляв собі в розкоші. Відоме також його прибуття до Варшави на кінець сейму 1639 р.: «6 листопада 1639 р. князі Вишневецький та Острозький в'їхали з великим супроводом до Варшави»[38]. Спільний в'їзд до Варшави (сам сейм 1639 р. розпочався ще 5 жовтня, проте місячні запізнення на сейми для верхівки магнатерії були явищем буденним) хоч і був продиктований більше політичною ситуацією (суперечка за титули), утім, показав, що непримиренної ворожнечі між двома потужними магнатами немає. Тим паче, князь Ярема періодично командував приватними хоругвами Владислава Домініка під час придушення козацького повстання 1637–1638 рр[39]. До слова, другий острозький ординат протягом 30–40-х рр. XVII ст. сумлінно виконував фундаційний акт ординації й висталяв військові контингенти на потреби Речі Посполитої. Як правило, останні були навіть більшими, аніж це було офіційно записано в уставах. Так, Владислав IV 10 лютого 1635 р. писав до князя Владислава Домініка Заславського — «з вдячністю приймаємо те, що понад обов'язок ординаційний більше людей своїх збройних ставити наказав»»[40]. Шістсот ординатських жовнірів постійно враховувалися польською владою при вираховуванні чисельності війська, котре розміщувалося на українських землях. Наприклад, гетьман великий коронний

Станіслав Конєцпольський у своїх листах та інструкціях від 1638 та 1642 рр. писав: «… люди з ординації славної пам'яті князя Й.М.П. краківського (Януша Острозького — *І.Г.*) до послуг Й.К.М. при війську завжди готові»[41].

В листопаді 1642 р. разом із багатьма магнатами й сенаторами Владислав Домінік був у Замості на похованні Катажини (Катерини) Замойської (до слова, дочки Олександра Острозького). Його гайдуки примудрилися вчинити бешкет прямо на жалобній церемонії: «Всі урочистості в костелі закінчилися би нормально, якби не зухвалість гайдуків коронного конюшого, які п'яні, з оголеними шаблями, вдерлися до замку і вчинили там сум'яття (їх було до 600 чоловік) ...»[42].

Скидається на те, що вже на початку 1640-х рр. Владиславу Домініку не давала спокою військова слава його предка Костянтина Острозького (чи не єдиного славетного воїна серед представників родів Острозьких і Заславських), і він зробив спробу отримати номінацію на гетьманську булаву. Проте король Владислав IV, який не був схильний роздавати посади, особливо польного гетьмана, без згоди на те свого однодумця — гетьмана великого коронного Станіслава Конєцпольського, дипломатично відповів, що «завжди пам'ятаючи про великі відваги і заслуги вельможного краківського каштеляна (Станіслава Конєцпольського — *І.Г.*), котрий багато років святої пам'яті батьку нашому і нам самим вірно, доброзичливо і криваво служив ... хотів би такою ласкою віддячити за його труди і йому такого колегу призначити, якого він би сам подав і затвердив, і на плечі якого великий тягар свій склав ... таку ласку словом нашим королівським вже обіцяли і цієї ласки відмінити не можемо»[43]. Звичайно, зважаючи на цілковиту відсутність військового досвіду й будь-яких досягнень, окрім хіба систематичних надань своїх і ординацьких хоругов на послуги Речі Посполитої, жодної булави Владислав Домінік тоді не отримав.

Сейм 1646 р. (25.10–07.12) був присвячений справі т.зв. «турецької війни»[44]. Відомо, що під кінець життя король Владислав IV, надиханий чи то звитягою під Охматовом 1644 р., чи то історіями з хрестових походів, марив Священною лігою проти Османської імперії й, вочевидь, священною війною проти «невірних». Утім, без армії воювати важко, а саме з нею в монарха виникали найбільші проблеми. На чисельні коронні війська Владиславу IV розраховувати не доводилося, бо ж державне військо утримувалося за рахунок податків, які платила шляхта, відповідно збільшення кількості жовнірів тягнуло за собою підвищення податків. Зрозуміло, що шляхта й чути не хотіла про ніякі війни, хоч би з турками, а дізнавшись про подібні таємні плани короля, навіть погрожувала йому бунтом і непокорою. У цій ситуації Владислав IV, не полишаючи

амбітних планів, був змушений звернутися до магнатів (і більшість з них на прохання монарха відповіли згодою), які заразом могли виставити вояків удвічі, а то й утричі більше, аніж в середньому нараховувала коронна армія. «Заледве не всі магнатські резиденти у травні 1646 р. доповідали своїм господарям про гарячкуваті збройні приготуванні в переддень військової виправи короля»[45]. Князівські хоругви вдалося відшукати лише в одному документі — «Дворянські почти, добровольці та хоругви, які кварцяне військо руських панів посилає за кожної потреби Речі Посполитої»[46]. Згідно цього документу, Владислав Домінік зобов'язувався виставити 8000 жовнірів, що було абсолютним рекордом серед магнатів. Найближчі «конкуренти» — краківський воєвода Станіслав Любомирський із синами та Ян Замойський декларували по 4000 вояків, тобто в два рази менше. Чи міг князь Заславський на той час самотужки спорядити стільки солдат? Очевидно, що так, адже в це число входили як ординацькі й приватні хоругви, так, мабуть, і повітові відділи сандомирського воєводства. У будь-якому разі плани турецької кампанії Владислава IV так і лишилися планами, ставши лише одним із гіпотетичних каталізаторів козацького виступу 1648 р. Напевно, відомо одне: у роки Хмельниччини князь Владислав Домінік такого потужного приватного війська виставляти вже був не в змозі.

Після смерті 20 травня 1648 р. короля Владислава IV й до виборів нового монарха Річчю Посполитою офіційно керував примас Мацей Лубенський, однак фактично — канцлер Єжи Осолінський. Елекційні сеймики було призначено на 25 червня, а конвокацію — на 16 липня, однак шокуючі відомості про катастрофи під Жовтими Водами й Корсунем спричинили термінове скликання з'їзду мазовецької шляхти у Варшаві[47]. Це зібрання, вважаючи себе за конвокаційний сейм, 9 червня видало універсал, одним із пунктів якого було віддання коронної армії (яку, проте, ще треба було відтворити) під команду трьох реґіментаріїв: Владислава Домініка Заславського, Миколая Остророга та Олександра Конєцпольського. Це рішення викликало загальне обурення принаймні з двох причин: узурпація влади «столичною» шляхтою та призначення командувачами армії ставлеників канцлера, оскільки Єжи Осолінський, один із найвідоміших дипломатів свого часу, визначив реґіментарями людей, котрі перебували під його впливом, і, таким чином, чужими руками командував коронною армією. Владислав Домінік Заславський (кандидатура якого була активно підтримувана ще й Киселем), де-юре головний реґіментар, на той час не мав жодного військового досвіду, і в якості «перини» став прекрасним доповненням до «латини» Остророга (особистого приятеля Осолінського) та «дитини» Конєцпольського (тут, очевидно, ішлося про поглиблення старої ворожнечі поміж шваграми

Конєцпольським і Вишневецьким). Очевидно, що Ярема Вишневецький в якості командувача коронної армії виглядав би куди логічніше, але тому стали на заваді як особиста ненависть між канцлером і руським воєводою, так і їхня приналежність до різних політичних таборів[48]. Від самого початку стало зрозуміло, що при призначенні аж трьох регіментарів армія не буде становити єдиного цілого. Незрозумілим і обурливим для багатьох було також оминання коронною булавою гетьманів Великого князівства Литовського, особливо молодого та енергійного Януша Радзівіла.

Важко сказати, чому Владислав-Домінік погодився на пропозицію Єжи Осолінського та бодай формально очолив коронну армію. Як вже було сказано, князь Заславський до літа 1648 р. не провів на полі бою ані хвилини, а його приватними хоругвами завжди командували призначувані ним ротмістри. Усе, чим міг похизуватися сандомирський воєвода, це збройний наїзд на помираючого в Ряшеві тестя, сандомирського каштеляна Миколая Лігензу[49]. Імовірно, Владиславу Домініку враз захотілося військової слави, а, можливо, зіграла свою роль як особиста (колишнє змагання за руку Гризельди Замойської), так і «побутова» (Владислав Домінік і Ярема Вишневецький були найбільшими латифундистами Київщини, а отже, як і на Волині, сусідами, що тягнуло за собою численні чвари) неприязнь до князя Вишневецького. Окрім того, сандомирський воєвода був прихильником «мирної» політики Єжи Осолінського в контексті «козацького питання», адже йому, на відміну від руського воєводи, було що втрачати: на червень 1648 р. повстання, охопивши Задніпров'я й Київщину, ще не докотилося до Волині, до того ж Б. Хмельницький у своїх листах до Владислава Домініка обіцяв своїми універсалами заборонити плюндрувати князівські землі та маєтності[50].

Утім, поки Єжи Осолінський та Адам Кисіль провадили з Б. Хмельницьким переговори, повстання розгоралося з усе більшою силою й незабаром досягло основних маєтностей Владислава Домініка Заславського[51]. На Волинь увійшли козацькі загони під командуванням Максима Кривоноса, які абсолютно не зважали на «гарантійні» універсали Хмельницького[52]: «Тоді прийшли невтішні новини, що козаки під проводом Кривоноса опанували Полонним, оборонним містом краківського воєводи через грецьку зраду жителів, тоді було пролито чимало крові шляхти й міщан, особливо однак євреїв, котрих було вбито кілька тисяч. Настало таке замішання, що оборонці дременули з багатьох таборів та укріплених міст, залишаючи козакам спустілі міста, як от: Заслав, Остріг, моя Олика, Корець, Гоща ...»[53]. Люди намагалися втекти чимдалі на захід: «Полонне, велика фортеця з чималими скарбами, гарматами й порохом взята, а люд українний до Львова, до Замостя, а далі аж до Кракова відходить»[54]. Сучасник із розпачем констатував безлад і розпач, що

панували як у володіннях Заславського, так і по всій Волині, та які князівським військам зупинити вже було не під силу: «Прибіг мій посланець з Дубна, з Острога, котрого я посилав до князя ЙМ. Під Заслав він не міг доїхати, бо там великі тривоги. Козаки взяли Полонне штурмом, йдучи на Острог. Вся шляхта повтікала, по дорогах кидають свої пожитки, всюди плач»[55]. При зайнятті козаками Заслава, родинного гнізда князів Заславських, не зважаючи на обіцянки Хмельницького та Кривоноса про незаймання князівських маєтностей, не обійшлося без грабунків і наруги навіть над небіжчиками. За словами свідка «козаки, захопивши Заслав, до трун, в яких померлі княжата заславські спочивали, добрались, і всі тіла на шматки порубавши, псам на корм викинули»[56].

Розуміючи всю незручність власного становища та маючи інформацію про цілу бурю протестацій проти свого незаслуженого регіментарства, котрі звучали ледве не на всіх сеймиках, Владислав Домінік вдався до перевіреного багатьма політиками маневру, а саме відвертого популізму, з метою привернення шляхецького загалу на свій бік. Вдало підмітивши давно вже небачену обопільну ненависть як шляхти, так і магнатів до козаків, князь також оголосив себе їхнім запеклим ворогом і так «палко виступав проти повсталих і пробачення їм всіх провин, що чимало його колишніх ворогів стали йому соратниками»[57]. Князь не хотів власною присутністю на Сеймі розбудити ледве стихлі протести проти його регіментарства, тому вирішив звернутися до присутніх у Варшаві письмово — результатом став лист, або краще сказати антикозацько-селянський маніфест, написаний 14 липня в Дубні й зачитаний перед Сеймом уже 20 липня[58]. Відступивши від звичаю відрізняння козаків від селян, у маніфесті Заславського між ними було поставлено знак рівняння. Князь переконував «Річ Посполиту не укладати миру з козаками, які «можуть бути втихомирені лише силою зброї», відкидав можливість задоволення прохань козаків у релігійному питанні, закликав членів сейму «не слухати легкодухих порад» і дозволити йому, Домінікові, «помститися за ганьбу вітчизни»[59].

Цей, а також наступний, не менш патетичний лист Владислава Домініка до примаса Мацея Лубенського[60] досяг поставленої мети. Прохання й побажання найзаможнішого магната Речі Посполитої, хоч і не маючого на той час жодних заслуг перед Вітчизною, не могли бути не почутими. Результатом стало рішення поновлення бойових дій, оскільки в позитивний результат комісії Адама Киселя й у щирість «бунтівних холопів» ніхто не вирів.

Допоки у Варшаві тривали політичні баталії, в армії панували чвари та розбрат, зумовлені амбіціями, особистою неприязню, заздрощами та браком єдиновладдя: « ... у нас тут велика незгода поміж панами, давні

особисті образи пригадують, чого не повинно бути, коли Вітчизна гине»[61]. Головнокомандуючими формально лишалися князь Владислав Домінік Заславський та двоє його колег, але фактично армією керував князь Ярема Вишневецький, який користувався любов'ю та повагою вояків. Утім, на радах його голос був рівний із думкою трьох реґіментарів і численних радників. Серед жовнірів, які вибралися на війну, немов на недільну прогулянку, з кожним днем падала дисципліна. Усі безуспішні намагання брацлавського воєводи Адама Киселя залагодити справу миром натикалися на гострий спротив: « ... обіцяли нам покій, але вже з того нічого не вийде, Господь Бог та шабля нам мир забезпечать»[62]. Після швидкого розгрому бунтівників шляхта збиралася взяти участь у виборах нового короля, для чого прохала перенести терміни елекції: «На елекцію, якщо час її буде продовжено, поспішатимемо, щоби бути присутніми, тридцять тисяч людей при гострих шаблях свого кандидата хочуть»[63].

16 вересня, після зайняття Костянтинова, була скликана нарада для обговорення наступних дій, у ході якої виявилося два підходи до питання подальших дій. Адам Кисіль, коронний мечник Міхал Зебжидовський, Єжи Любомирський, Владислав Домінік Заславський та інші, враховуючи повідомлення про наближення Орди, підтримали пропозицію Самуєля Ошінського розташувати армію в таборі за містом, маючи в тилу його укріплення, між р. Случ та болотами, й очікувати тут на підхід козаків. Проти цього плану виступили Януш Тишкевич, ломжинський староста Ієронім Радзейовський, брестський воєвода Ян Шимон Щавінський та інші. Вони вимагали негайно атакувати Хмельницького, щоб загнати «противника за Дніпро». Прихильники цього плану твердили про необхідність швидких і рішучих заходів, щоб не допустити об'єднання козаків із татарами. Якщо вірити Заславському, шляхта звинувачувала його та однодумців у боягузтві, погрожувала «бунтом», обіцяла залишити обоз чи обрати нових гетьманів. За таких обставин князь порівняно легко погодився зі своїми опонентами, адже Костянтинів належав до його маєтків, і він не хотів, щоб жовніри, ставши обозом, пограбували їх»[64].

Як відомо, пилявецька виправа, котра мусила стати переможною каральною акцією, завершилася поразкою і втечею коронної армії з поля бою. Перші польські втікачі, минувши Костянтинів, біля якого спочатку планувалося закріпитися й дати ще один бій («Я сподівався на те, що ми біля Костянтинова підкріпимо себе, і військо. Одначе Господь Бог за гріхи наші так нас попутав, що військо пробігло Костянтинів, і ми кинулися тікати, розділившись темної ночі на кілька частин»[65]), з'явилися у Львові 26 вересня, серед них був і князь Владислав Домінік. Перший реґіментар, вочевидь, тікав дуже швидко, адже за кожний день мусив би здолати по вісімнадцять миль, що за тогочасних доріг можна вважати за

хороший результат. Не затримавшись надовго у Львові, Владислав Домінік попрямував далі до Тарнова, за ним направився й Олександр Конєцпольський. «Князь намагався виправдатися перед сеймом за поразку жалісливою реляцією: « … все згубили прокляті амбіції, срамотна зарозумілість, бо кожен товариш хотів бути ротмістром, ротмістр хотів бути полковником, а полковник — гетьманом. Ніхто вождів не слухав, наповнили обоз різним непотребом … »[66]. Такою була гірка правда про «плюгавеньку виправу», як незабаром прозвали Пилявецьку кампанію.

Утім, жодні виправдання вже не могли врятувати репутації Владислава Домініка[67] — ледве не вся Річ Посполита звинувачувала головного реґіментаря в пилявецькій ганьбі: «...Нещасливий Миколай Потоцький зоставив булаву по собі тхору князю Домініку Острозькому, воєводі сандомирському, який не маючи жодного ґвалту військо в пусте перетворив і гармати, і порох втратив»[68]. Примас писав князю Заславському, що « ... дуже багато тих, котрі Вашу Милість в усьому звинувачують ...»[69]. Невідомий у листі до Владислава Домініка з деякою поблажливістю зазначав: « ... розумію, що всі усю провину на в. м. пана покладають, що її із людського пам'яті складно вибити, бо ж сто тисяч очей то все споглядало ... »[70]. Утім, князь і сам добре розумів, що пилявецьку ганьбу забудуть не скоро, якщо взагалі коли-небудь забудуть. Московський посланник Григорій Кунаков у грудні 1649 р., по поверненню з Варшави, зазначав, що «И нынешние де осени поехал Доминик в Чешскую землю к теплицам, будто для лечбы, а не хотя ехать на сойм для стыду своего»[71]. Проте Владислав Домінік на Сейм 1648 р. таки прибув, хоча, зрозуміло, без особливої радості.

На елекційному Сеймі в Варшаві (6.10.–19.11.1648 р.) усі винуватці пилявецької поразки, починаючи від комісарів і закінчуючи самими реґіментарями й канцлером, були піддані нищівний критиці. «Ружанський підкоморій Валеріан Петриковський виступив із пропозицією, щоби комісари пояснили свої дії під час боїв в Україні. Брестський воєвода, комісар Ян Щавінський, всю вину за поразку поклав на реґіментарів. Ще гостріше виступив сандомирський каштелян Станіслав Вітовський, який заявив, що реґіментарів треба віддати під суд»[72].

4 листопада на Сейм приїхав сам Владислав Домінік, і тема пилявецької поразки була піднята ще раз. Генеральний підсудок Краківської землі Станіслав Хжонстовський вимагав від князя відповідної реляції[73]. Заславський уже був готовий пристати на пропозицію, однак суперечки за місце, звідки він мав виголосити промову, звели все нанівець: «Сандомирський воєвода був готовий позавчора виступити з приводу даної справи (Пилявців — *І.Г.*), але не знаю, як то сталося, що не був вислуханий; сьогодні (6 листопада) не з'явився під приводом поганого здо-

ров'я»[74]. Урешті-решт, розгляд питання перенесли на коронаційний Сейм наступного року (19.01.–14.02.1649 р.). На ньому було вирішено все-таки заслухати виступ князя Владислава Домініка, однак останній, посилаючись на те, що його не захотіли слухати на елекційному Сеймі, говорити відмовився, натомість склав письмовий звіт на руки примаса. Заславський також пояснював своє небажання виступати слабкими пам'яттю та голосом, що не дозволяло йому довгих промов: «Потім сандомирського воєводу просили, щоби склав реляцію з приводу пилявецької втечі. Той в кількох словах жалівся, що йому не дали на елекції скористатися правом голосу, але й тепер він хоче представити королю та Речі Посполитій своє виправдання. Однак, оскільки ослабла пам'ять та через вроджену слабкість голосу він волів замість виступу представити письмовий звіт»[75]. У зв'язку з тим, було погоджено, щоб князівський лист прочитав коронний секретар Ян Гембіцький[76]. Як і очікувалося, зачитаний текст був сприйнятий більшістю сенаторів і послів украй вороже. Найбільшу активність проявляв ломжинський староста Ієронім Радзейовський. Цей недавній прибічник Кароля Фердинанда і Яреми Вишневецького й сам був серед утікачів з-під Пилявців, тому його гра була доволі ризикованою, особливо після того, як 1 лютого був зачитаний уже згадуваний звіт Заславського, де Радзейовський разом із київським воєводою Янушем Тишкевичем значився одним із головних винуватців паніки. Староста, проте, і не думав поступатися — 8 лютого було подано проект конституції з ухваленням суду над усіма втікачами з-під Пилявець на майбутньому Сеймі. Згідно проекту Радзейовського судити мали ледве не всіх командирів із ротмістрами включно. Це викликало гнів навіть Яреми Вишневецького, який зазначив, що лише розважливе й послідовне слідство може визначити справжніх винних[77].

Коли останнього дня Сейму (13 лютого) почали зачитувати ухвалені конституції, виявилося, що серед них немає ухвали про суд над втікачами з-під Пилявців. Ярема Вишневецький, Януш Тишкевич і представники кількох воєводств (серед них Мазовецького) почали вимагати пояснень, на що канцлер, наводячи приклад цецорської поразки 1620 р., після якої ніхто не був засуджений, відповів, що й зараз нема кого судити, оскільки винними є всі, а «декрет міг би торкнутися й тих, хто зараз найбільше потрібен для оборони Вітчизни»[78] (тонкий натяк на руського воєводу, поведінка якого під Пилявцями досі лишається не до кінця з'ясованою). Усе вирішила позиція підканцлера Анджєя Лещинського, котрий несподівано підтримав пропозицію канцлера Єжи Осолінського. Зрештою «справа суду над втікачами з-під Пилявців була вихоплена з рук сучасників і передана на розсуд історії»[79]. Проблема пилявецької поразки була ще раз піднята на наступному Сеймі (22.11.1649–13.01.1650 рр.). Її хотіли

поєднати з питанням покарання втікачів з-під Зборова. Однак далі гострої дискусії та суперечок під час сеймових засідань справа не пішла.

Таким чином, невдале командування першого регіментаря під Пилявцями та його втеча з поля бою так і залишилися непокараними чи навіть засудженими. Натомість Владислав Домінік за два місяці по смерті Станіслава Любомирського в червні 1649 р. отримав уряд краківського воєводи, не зважаючи на спротив шляхти й деяких магнатів. Проте згодом, коли під час «потопу» більшість тієї шляхти й магнатерії перейшла на бік шведів, князь Заславський лишився вірним Яну Казимиру та Речі Посполитій.

Такою ж неоднозначною, як і політична кар'єра, була позиція Владислава Домініка Заславського стосовно козацького питання під час перших років Хмельниччини. Влітку 1648 р., після перших поразок коронної армії під Жовтими Водами та Корсунем, лише приватні магнатські почти могли завадити просуванню козацько-татарських військ углиб Речі Посполитої. Найбільші сподівання, з огляду на чисельність, підготованість і спорядженість, покладалися на надвірні хоругви Владислава Домініка, які знаходилися на Волині, та на корпус руського воєводи Яреми Вишневецького, що, перебуваючи на Лівобережжі, виходив із оточення й рухався на правий берег Дніпра.

Утім, Владислав Домінік, здавалось, зовсім не збирався виправдовувати покладених на нього великих сподівань. У той час як армія Вишневецького вогнем і мечем придушувала прояви непокори, сандомирський воєвода поводився напрочуд скромно, що викликало гостре невдоволення шляхти та збільшувало натяки на його боягузтво, піклування лише про власні маєтності та навіть таємні зносини з Богданом Хмельницьким. Так, пан Зуровський, слуга руського воєводи, у листі з Полонного, датованого 14 червня, не без здивування зазначав: «13 червня від князя Вишневецького прийшов лист, якого він пише до пана воєводи київського, просячи його до компанії та й інших запрошуючи, щоби йшли з ним проти тих зрадників, але князь ЙМ Домінік хоругви забрав із Заслава до Дубна і на сеймик до Луцька, а проти неприятеля не виступає та людей не посилає»[80]. Невідомий автор у листі з того ж Полонного не без обурення писав, що «ЙМ бавиться в Дубні і то є велика для нас всіх біда, що маємо над собою таких осіб, котрі чекають, поки ... цілий край, палаючий вогнем, охолоне»[81].

Слід зауважити, що підозри шляхти стосовно перемовин Владислава Домініка з Богданом Хмельницьким були далеко не безпідставними.

Зокрема вже на початку червня 1648 р. Богдан Хмельницький писав сандомирському воєводі з проханням стати на захист козаків і зрозуміти їхній виступ проти Корони. Відомі принаймні два його листи від 12[82] і

14[83] червня. У першому з них козацький гетьман нагадував про давні козацькі права й привілеї та просив заступництва. У другому Богдан Хмельницький виправдовувався, що не хотів проливати християнської крові, але дії краківського каштеляна (Миколая Потоцького — *І.Г.*) змусили його воювати. Самі ж козаки «лишаються найвірнішими слугами Речі Посполитої, як і перед тим діялось». Звичайно, ніякої дивини в тому, що Хмельницький писав до Владислава Домініка, не було, зрештою козацький гетьман тоді активно листувався з багатьма польськими можновладцями. Але серед магнатерії, мабуть, лише Адам Кисіль та Єжи Осолінський могли скласти в цьому конкуренцію князю Заславському. Причин можна знайти чимало, але головна, на нашу думку, полягає в тому, що саме сандомирський воєвода в силу свого характеру, походження, становища, а, головне, перспективи втратити якщо не всі, то переважну більшість своїх статків, був готовий до діалогу, який певною мірою легітимізував як самого Богдана Хмельницького, так і підняте ним повстання. Тим паче ні для кого не було секретом, що Владислав Домінік був прихильником політики коронного канцлера Єжи Осолінського, котрий пропонував вирішити «козацьке питання» мирним шляхом. Натомість Яремі Вишневецькому, котрий буквально за місяць позбувся усіх своїх задніпровських володінь, а з ним і Потоцьким, Любомирським, Конєцпольським та іншим уже, фактично, не було чого втрачати, і вони були готові йти до кінця, потопивши Україну в крові: ««Ідучи за Погребищами зрадникам руки рубає, на палі вбиває, голови стинає за Божу образу»[84]. До того ж Хмельниччина одразу ж набула виразно антикатолицького та антиунійного забарвлення, що князем Заславським могло вважатися за куди менший гріх, аніж польськими магнатськими родинами. Однак, повторимося, для сандомирського воєводи, як і для всієї тогочасної магнатерії, головними були власні маєтності, і задля їх збереження він був готовий знаходити компроміс хоч би й з усіма «проклятим бунтівником».

Богдан Хмельницький добре розумівся в тій ситуації, у своїх листах запевняючи Владислава Домініка в недоторканості його володінь (насправді ж дуже важко було гарантувати), і паралельно не втомлювався звинувачувати у всіх бідах давнього князівського ворога Ярему Вишневецького, чий корпус по дорозі на Волинь лишав після себе лише згарища та сотні повішених. Так, наприклад, уже після битви під Костянтиновим у листі до Владислава Домініка від 30 липня Богдан Хмельницький вчергове переконував князя, що козаки є вірними слугами Речі Посполитої і лишень Ярема Вишневецький винен у « пролитті християнської крові». Наприкінці козацький гетьман зазначав, що «видано Універсали аби маєтності Вашої Милості не підлягали постоям нашого війська і ... щонай-

менша кривда слугам Вашої Милості була покарана, ... натомість все військо Запорозьке просить милості і віддає себе в руки ЙМ Пана»[85].

Подібна риторика, головними моментами якої були непорушність князівських маєтностей та звинувачення руського воєводи в жорстокості й ще більшому розпалюванні ворожнечі, прослідковується й у листуванні найближчого оточення Владислава Домініка та Богдана Хмельницького[86]. Відтак стає зрозуміло, що Владислав Домінік також писав як до самого Богдана Хмельницького, так і до Максима Кривоноса. Головною темою тих листів було призупинення нищення маєтностей і припинення кровопролиття. Зі свого боку козацький полковник гарантував недоторканість князівських володінь лише за умови непідтримки корпусу Яреми Вишневецького й отримання дозволу забирати хліб для свого війська. Видається, Владислав Домінік був готовий пристати на подібну пропозицію: «Здалося теж нам і о том вашому царському величеству ознайомити, же певная нас відомост зайшла от князя Доміника Заславського, который до нас присилал о мир просячи ...»[87], але не так сталося, як гадалося — битва під Костянтиновим, в якій надвірні хоругви сандомирського воєводи, усупереч волі останнього, взяли безпосередню участь на певний час призупинила ті таємні мирні перемовини.

Таким чином, від літа 1648 р. Владислав Домінік мав налагоджені контакти як із Богданом Хмельницьким, так і з його найближчим оточенням, зокрема Максимом Кривоносом. Зв'язки ці підтримувалися як напряму, так і за посередництва князівських слуг, наприклад, згадуваного Самуєля Коллонтая.

Зрозуміло, що подібні сепаратні контакти Владислава Домініка з Богданом Хмельницьким лишалися таємницею, про яку знало небагато людей, натомість офіційна позиція князя щодо подій Хмельниччини була абсолютно іншою. У своїх листах до польських можновладців сандомирський воєвода клявся до останньої можливості боронити Річ Посполиту та закликав знищити «невдячних бунтівників». Як уже зазначалось, «20 липня в сенаті зачитали лист князя Домініка, пана сандомирського воєводи, в якому він як тільки може переконує не підписувати з козаками мир і дає надію на те, що вони можуть бути приборкані силою зброї. При цьому він описав великі злодіяння, що їх накоїв Кривонос із його військом — ксьондзів обезголовлюють, грабують костели, дістають мерців із могил і обдирають їх, а потім порубаних розкидають, пресвяте таїнство розметають в костелах по підлозі, а потім із костельних чаш і стаканів п'ють горілку»[88]. Там же «хвалився, що буде страждати й діяти відважно»[89]. Через два дні «надійшов ще один лист від сандомирського воєводи, в якому той хизувався набором жовнірів власним коштом і виказував сподівання, що сенат буде відстоювати його честь ...»[90].

Подвійну гру князь Заславський продовжував і надалі: зокрема від «8 листопада 1649 року є згадка про посла князя Домініка до Богдана Хмельницького — Григорія Заруцького»[91]. Утім, тої причини, якою керувався Владислава Домінік, ведучи переговори з козацьким гетьманом влітку-восени 1648 р., а саме недоторканність власних маєтностей, уже не було. Волинь за кілька років безперестанної війни була страшенно спустошена — не в кращому стані перебували й князівські землі. То ж можемо констатувати, що хоч Владиславу Домініку й вдавалось певний час грати за обидві сторони, зрештою він мусив зробити остаточний вибір, і він був доволі прогнозованим — князь Заславський виступив на стороні Речі Посполитої.

Як бачимо, 1648 р. й частково 1649 р. були піком суспільно-політичної активності Владислава Домініка Заславського. Надалі він повернувся до свого вже звичного малопомітного стилю життя, піклуючись здебільшого про ті свої маєтності, котрі ще не зникли в полум'ї війни.

1655 р., після зайняття шведами більшої частини польських земель, Владислав Домінік не взяв участі в з'їзді шляхти малопольських воєводств і вже восени перебував при дворі Яна Казимира в Сілезії[92]. Деякі з його приватних військових формувань були залишені для оборони Кракова та Перемишля. Таким чином, під час «потопу» князь, на відміну від більшості магнатів, лишився вірним польській короні[93]. Утім, існує версія, що й краківський воєвода, не зважаючи на свій показний виїзд за межі Речі Посполитої та декларовану вірність Яну Казимиру, був готовий перейти на бік шведського короля за умови гарантування останнім повернення йому всіх маєтностей, які були втрачені внаслідок Хмельниччини[94].

Під кінець життя Владислав Домінік часто хворів. Помер князь Заславський від грипу 5 квітня 1656 р. у Старому Селі під Львовом[95]. Поховання відбулося лише 29 січня 1657 р. в Тарнові. «Проповідник, згадуючи про значний вклад острозького ордината в перемогу під Берестечком (1651 р.) і оборону Перемишля від шведів (1656 р.), й словом не обмовився про злодіяння, що їх чинили надвірні та ординацькі війська небіжчика по вибуху Хмельниччини в 1648 р.»[96].

Владислав Домінік Заславський і досі лишається малознаною історичною постаттю. Очевидно, що він був нічим не гірший від більшості тогочасних магнатів, котрим також пощастило вести розкішне й безтурботне життя, принаймні до початку Хмельниччини. Однак князь був найбагатшою людиною тогочасної Речі Посполитої, ще й почергово посідав одні з найголовніших державних посад, до чого, утім, не мав ні хисту, ні бодай зацікавлення — його місце в тогочасному суспільстві було продиктовано князівським походженням і величезними соціально-економічними потужностями. Однак визначальною подією, яка, зрештою,

залишила відбиток на всьому житті Владислава Домініка та пам'яті про нього, стало командування князем коронною армією протягом кількох місяців 1648 р. та програна битва під Пилявцями. Вирішальною, зрештою, була не сама поразка, а те, як вона сталась: «під Пилявці прибув (Владислав Домінік. — *І.Г.*), ворога побачив й накивав п'ятами. Перший гетьман-утікач, військо без вождя залишив, жовнірів до поразки привів, ворогам трофеї вручив, їм же військове спорядження полишив. Вітчизну віддав на поталу неприятелю, Річ Посполиту згубив!»[97]. Байдуже, що з-під Пилявець утекло все польське командування, у тому числі й славетний Ярема Вишневецький, а хто першим тієї ночі сів на коня, очевидно, так і лишиться загадкою. Як би там не було, в історії та народній пам'яті назавжди залишився лише один винуватець «плюгавенької виправи».

Спадкоємцем Владислава Домініка став його син — Олександр Януш, котрий рідко з'являвся на сторінках тогочасних джерел. Причин тому можна назвати багато, починаючи від «пасивної» та короткої біографії останнього чоловічого представника роду Заславських і завершуючи значимим зменшенням економічної та соціальної потуг Заславщини внаслідок безперестанних воєн, які тривали протягом кількадесят років. Відтак, спалах потужності роду Заславських, який припав на князя Владислава Домініка, згодом ніколи більше не повторився. Разом зі смертю князя Річ Посполита вступала в новий, далеко не найкращий у своїй історії, період.

---

[1] Уривок із промови тарновського каноніка Каспера Лонцького на похованні князя Владислава Домініка Заславського в Тарнові (29.01.1657). Див.: *Rzońca J.* Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski jako regimentarz, wojewoda krakowski i pierwszy ordynat ostrogski // Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. — Białystok, 2003. — S. 124.

[2] Л. Кубаля називав Владислава Домініка «найбільшим, але й найглупішим із магнатів; жінкоподібною, лінивою людиною, яка і думати, і робити, і писати доручала іншим». Див.: *Długosz J.* Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski (1616–1656). Zarys biografii negatywnej // Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. — Białystok, 2003. — S. 96.

[3] Ibid. — S. 101.

[4] *Długosz J.* Op. cit.; *Rzońca J.* Op. cit. Названі дві статті, на жаль, є лише поверховим оглядом життя та діяльності Владислава Домініка Заславського. Окрім того, вони вирізняються неприхованою суб'єктивністю (наприклад, назва першої з них одразу вказує на непривабливість розглядуваного персонажа) і, до того ж, містять чимало фактологічних неточностей (зокрема, князь був не другим, а першим острозьким ординатом тощо).

[5] *Жаронкін В.* Ординатська спадщина князів Заславських [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/LandOwners/ZaslavOrdynaty.htm (23.06.2013 р.).

[6] Там само.

[7] Олександр Януш Заславський лише одного разу, у 1670 р., був послом на сейм від сандомирського воєводства. Нічим себе не проявив, утім, важко було чекати якоїсь активної політитичної позиції від двадцятирічного юнака. На цьому його політична кар'єра і завершилась. Див.: *Trawicka Z.* Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696. — Kielce, 1985. — S. 279.

[8] Історія створення цієї ординації бере коріння з ворожнечі між синами Василя Костянтина Острозького Янушем та Олександром. Відтак князь Василь Костянтин у 1603 році змушений був поділити свій маєток між ними, а незабаром у тому ж році Олександр Острозький помер за загадкових обставин. Очевидно, князь Януш не хотів, щоб його спадщина перейшла ворожому табору нащадків брата Олександра. А вірогідність цього була досить високою, бо синів Януш Острозький не мав, відповідно племінники або їх нащадки цілком могли би після смерті князя висунути претензії на його маєтки. Аби цього не сталося, Януш Острозький із значної частини своїх володінь у 1609 р. заснував ординацію (майорат), статут якої усував нащадків брата від цієї спадщини (утім, де-факто, ординація почала існувати лише 1618 р.). Фундаційний акт Острозької ординації визначав, що маєток мусить перейти синові князя Януша, якщо такий народиться, а як ні — то онуку, тобто сину Евфрозини Острозької та Олександра Заславського. Оскільки після смерті князя Януша в 1620 р. не лишилося спадкоємців чоловічої статі, то заснована ним Острозька ординація — як то і було передбачено фундаційним актом — перейшла до рук Заславських. Першим ординатом мав стати старший син Олександра Заславського Франциск (Францишек), але хлопчик трагічно загинув 28 червня 1621 р., випавши з вікна острозького замку (за іншою версією — зі стіни під час забав). Оскільки на той час помер вже й другий син Олександра й Евфрозини Кароль (Карл), маєтності ординації успадкував їх третій син Владислав Домінік. Останній після смерті свого батька Олександра (1629 р.), діда Януша (1629 р.), дядька Єжи (1636 р.), двох молодших братів — Костянтина Олександра (1642 р.) і Януша Ізидора (1649 р.) та тестя Миколая Лігензи (1637 р.) зосередив усі маєтності роду Заславських у своїх руках.

[9] Олександр Заславський як батько був опікуном як Франциска, так і Владислава Домініка. Утім, він не мав досвіду управління таким великим маєтковим комплексом, що призводило до численних конфліктів з колишніми клієнтами Януша Острозького. Останні почали шукати протекції в інших потужних магнатів — Кшиштофа Радзівіла та Томаша Замойського. Це змусило короля Зигмунта III створити опікунську раду для ординації, що мала вирішувати її проблеми до повноліття князя Владислава Домініка, яке мало наступити 1632 р. Проте можливість впливу ради на життя ординації була обмеженою — з'їзди опікунів відбувалися рідко і не всі опікуни на них прибували. Реальна влада продовжувала належати князю Олександру Заславському. Уже після його смерті, у травні 1630 р. в Опатові зібралась опікунська рада, яка мала перевірити виконання останньої волі князя Януша Острозького щодо ординації та визнати повні права ордината за князем Владиславом Домініком Заславським. Повноцінне входження Владислава Домініка в управління ординацією відбулося протягом наступних двох років.

[10] Archiwum Państwowe w Krakowie. Dział na Wawelu, Archiwum Sanguszków, Teki arabskie, Teka 563/3, Akt Urządowy Ich Mciów P. Opiekunow Xcia Jmci Dominika na Ostrogu Zasławskiego. 19 Augusti 1626.

[11] Освіта тогочасних магнатів у Речі Посполитій відповідала класичному європейському зразку. На першому місці було добре знання латини, мови освічених людей, яка була необхідною в канцелярії та дипломатії. Як правило, знання латини серед магнатів було не ідеальним, але достатнім для листування та спілкування. З часом також стало важливим знання інших іноземних мов, зокрема німецької та французької. За доби Вазів на дворі охоче користувалися й італійською, котру чимало магнатів знало після навчання в тамтешніх університетах. Окрім мов молоді магнати набували знань з основ філософії, особливо етики, нерідко вчили право й врешті-решт історію — згідно тогочасних переконань, вона становила базис взаємовідносин між людьми, а також принципів політики. Дуже важливим вважалось також знання риторики — без неї було важко уявити тогочасного політичного діяча. Утім не можна не зауважити, що більшість набутих знань була досить поверховою, оскільки вимоги до польських магнатів, зрештою як і для закордонної аристократії, не були аж надто високими. Основним завданням була підготовка до «публічного і військового (табірного) життя», а не до наукової кар'єри. Див.: *Jankowski R.* Hetmani Rzeczypospolitej obojga narodów. Druga połowa XVII i początek XVIII w. — Warszawa, 2012. — S. 58.

[12] Подібні освітні мандрівки, коли молоді магнати виїжджали на навчання до знаних західних університетів задля закінчення (або ж доповнення) освіти, здобутої вдома (як правило в Кракові, Вільнюсі, Замості, Познані і т.д.), були типовими протягом XVII–XVIII ст. Найрозповсюдженішими були подорожі по німецькомовних землях (Грац, Прага, Відень, Мюнхен, Лейпциг, Базель), Об'єднаним Провінціям — Нідердандам (Лейден, Гронінген), Франції (Париж, Орлеан), зрештою Італії (Падуя, Болонья, Рим). Так, молоді Радзівіли з Несвіжу (католики) як правило поглиблювати знання у Відні, Болоньї, Римі, Граці чи Стразбурзі. Представники біржанської лінії Радзівілів (кальвіністи) вибирали здебільшого німецькі чи нідерландські осередки: Лейпциг, Лейден, Утрехт тощо. Див.: Rody magnackie Rzeczypospolitej. — Warszawa, 2009.

[13] *Jankowski R.* Op. cit. — S. 96.

[14] *Czapliński W., Długosz J.* Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku. — Warszawa, 1976. — S. 56.

[15] Ibid. — S. 63.

[16] *Rzońca J.* Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski jako regimentarz, wojewoda krakowski i pierwszy ordynat ostrogski. // Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. — Białystok, 2003. — S. 123.

[17] *Długosz J.* Op. cit. — S. 99.

[18] *Czapliński W., Długosz J.* Op. cit. — S. 77.

[19] Ibid. — S. 75.

[20] *Anusik Z.* Studia i szkice staropolskie. — Łódź, 2011. — S. 25.

[21] Більш детальну інформацію про соціально-економічний потенціал Заславщини та її міст, зокрема Заслава, можна віднайти тут: *Берковський В.* Заслав та Заславщина як один з важливих елементів торговельної структури Волині XVI — першої половини XVII ст. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/LandOwners/ZaslavTrade.html, відвідано 07.05.2011 р.; *Атаманенко В.* Міста Заславщини на початку XVII ст. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/LandOwners/ZaslavTowns.html, відвідано 07.05.2011 р.

[22] Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова *Ірини Ворончук.* — К. — Старокостянтинів, 2001. — С. 60–61.

[23] *Tomkiewicz W.* Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). — Warszawa, 1933. — S. 114.

[24] Ibid. — S. 115.

[25] *Tomkiewicz W.* Testament Jeremiego Wiśniowieckiego // Miesięcznik Heraldyczny. — Warszawa, 1930. — IX, nr 4. — S. 74.

[26] *Anusik Z.* Op. cit. — S. 489.

[27] Ibid. — S. 660.

[28] *Ярошинський О.* Волинь у роки української національної революції середини XVII ст. — К., 2005. — С. 68.

[29] *Długosz J.* Op. cit. — S. 97.

[30] Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. — Warszawa, 1992. — S. 125.

[31] «Православність» фракції Владислава Домініка на волинському сеймику була швидше даниною його предкам Острозьким, аніж існуючим реаліям. Сам князь був католиком і кілька разів застосовував силу проти власних православних підданих. Заславський проголосив унію у своїх волинських маєтках універсалом від 16.02.1630 р. Див.: *Яковенко Н.* Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття. — К., 2012. — С. 97. Також він розпорядився штрафувати православних м. Дубна за реалізацію ними своїх духовних потреб у православних священників, передав Дерманський і Дубенський монастирі монахам-кармелітам. Див.: *Ярошинський О.* Волинь у роки української національної революції середини XVII ст. — К., 2005. — С. 49. У 1636 р. на чолі ординацьких військ Владислав Домінік намагався придушити релігійні заворушення в Острозі, які виникли після того, як Анна Алоїза Ходкевич наказала перенести прах свого батька, Олександра Острозького, який помер у 1603 р., з православного храму до уніацької церкви. Нібито для заспокоєння настроїв князь наказав приєднати місцеву православну парафію до унії, що лише погіршило ситуацію. Утім, навряд чи можна назвати князя релігійним фанатиком, на кшталт тієї ж Анни Алоїзи Ходкевич. Владислава Домініка, видається, мало цікавило релігійне визнання його підданих.

[32] *Mazur K.* W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648. — Warszawa, 2006. — S. 168–169.

[33] *Rzońca J.* Op. cit. — S. 102.

[34] *Radziwiłł A.S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. — Warszawa, 1980. — T. 3. — S. 251.

[35] *Mazur K.* Op. cit. — S. 169–170.

[36] Ibid. — S. 165–166.

[37] *Czapliński W., Długosz J.* Op. cit. — S. 203.

[38] *Radziwiłł A.S.* Op. cit. — S. 174.

[39] Детальніше про участь приватних військ Владислава Домініка Заславського у придушенні козацького повстання 1637–1638 рр.: Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646 / Opracowała *Agnieszka Biedrzycka.* — Kraków, 2005; List JP. Choińskiego, Pólkownika nad ludem Xcia Jmci Ostrogskiego Koniuszego koronnego, pisany dnia 17 Czerwca 1638 // Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królow i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia i t.p. Z rękopismów zebrał i przydał żywoty uczonych polaków *Ambrozy Grabowski.* — Kraków, 1840. — T. 1.

[40] *Dembski K.* Wojska nadworne magnatów polskich w XVI i XVII wieku // Zeszyty naukowe uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. — Poznań, 1956. — Zeszyt 1. Historia. — S. 61.

[41] Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego… — S. 700–704.

[42] Ibid. — S. 326.

[43] Władysław IV do W.D.Ostrogskiego-Zasławskiego, Kleszczele. 18.08.1643 // *Gawron P.* Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646. — Warszawa, 2010. — S. 158.

[44] Про участь Владислава Домініка Заславського у роботі сейму згадок немає.

[45] *Nagielski M.* Komput wojsk Rzeczypospolitej na projektowaną kampanię przeciwko Turcji w 1646 roku // SHMW. — Warszawa, 1995. — T. 37. — S. 320.

[46] AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dzial II, ks. 18, s. 131.

[47] Втрати полку Владислава Домініка, на чолі з Кшиштофом Корицьким, достеменно невідомі, але очевидно, що вони були більш-менш пропорційні до втрат цілої армії. Сам князь Заславський писав, що «втратив під Корсунем 1200 чоловік, а з шляхти більше 146 добрих моїх слуг до цих пір (кінця вересня 1648 р. — *Авт.*) знаходяться у ворожому полоні». Див.: Реляция Д. Заславского сенаторам Речи Посполитой с изложением обстоятельств разгрома польских войск украинским войском под Пилявцами. Конец сентября 1648 г. // Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1965. — С. 42–43.

[48] Осолінський наступним чином висловився про можливість призначення Яреми Вишневецького гетьманом або ж принаймні регіментарем коронної армії: «віддати навіженому гетьманство те саме, що вручити шаленцю голого меча». Проте у листі до руського воєводи оминання його булавою пояснювалось браком інформації про його місцезнаходження. Поглиблювали розбіжності між політичними таборами й майбутні вибори короля. Якщо Владислав Домінік Заславський разом із канцлером Єжи Осолінським стали на бік Яна Казимира, то Ярема Вишневецький підтримав його брата Кароля Фердинанда. Королем, як відомо, було обрано активно підтримуваного ще й Богданом Хмельницьким Яна Казимира.

[49] Вже після смерті свого тестя «князь захопив місцевий замок разом із скарбами і всім майном, обсадив своїми військами містечка Глогув і Шенджішув та 39 сіл. Захоплення маєтностей тестя трохи підправило фінансові справи Владислава Домініка». Див.: *Rzońca J.* Op. cit. — S. 124.

[50] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, T. 142, List Chmielnickiego do X. Zaslawskiego 12.06.1648; List Chmielnickiego do wojewody sandomierskiego 30.07.1648.

[51] Вже на середину літа 1648 р. волинські маєтності Владислава Домініка були охоплені повстанням. Руйнувань зазнали майже всі великі міста, не кажучи вже про менші містечка, села та фільварки. Найбільша біда полягала в тому, що бойові дії тривали на цих землях протягом багатьох років, відтак можливості налагодження мирного життя майже не було. Сотні князівських підданих кидали свої розорені оселі та вливалися до лав козацько-селянських військ або, самотужки об'єднавшись в загони, нападали на шляхту й невеликі польські військові підрозділи. Див.: Жалоба пани Гелжбиты Смитковской … . 03.03.1649 // Архив Юго-Западной России. — К., 1914. — Ч. 3. — Т. 4. — С. 65–71; Жалоба от имени кременецкого подкомория Еловицкого … . 13.04.1649 // Там само. — С. 122–124; Жалоба от имени Матвея Улятовского … . 13.09.1651 // Там само. — С. 606–610; Жалоба владимирского войского Яна Гулевича … 07.08.1653 // Там само. — С. 765–766. Під час перепису 1662 р. Олександр Януш Заславський назвав 62 села зі своїх володінь, у яких із часів подій під «Пилявцями, Збаражем, Зборовом і Берестечком» не залишилося жодного «диму». Перепис 1662 р. взагалі не згадував про існування 712 населених пунктів Волині, зафіксованих реєстрами 1629–1630 рр. Див.: *Ярошинський О.* Вказ. пр. — С. 214.

[52] Богдан Хмельницький привітно зустрів посланця князя Заславського — Коллонтая, через якого магнат клопотався про збереження своїх маєтків. Близько 18–19 липня (28–29) Богдан видав кілька універсалів із наказом, щоб усі маєтки Заславського, «крім Макарова, цілими залишилися», а 20 (30) липня — ще один універсал (з Паволочі), яким козаки та повстанці суворо попереджувалися: коли вони підійдуть до маєтків князя, то щоб ніхто з них «не наважився перебувати у тих володіннях і бути на постої, чинити будь-яку шкоду чи несправедливість». Полковники одержали вказівку: за найменшої скарги на дії порушників гетьманської волі нещадно карати їх «згідно статей про устрій Війська Запорозького». А коли б сам полковник насмілився не вчинити «справедливості, тоді він сам відповість своєю головою». У листі до Заславського від 20 (30) липня гетьман мав усі підстави стверджувати: «Я наказав у кількох містах видати суворі універсали, щоб маєтності ВКМ ... військо наше залишило цілими, і ми дуже дбаємо про те, щоб у маєтностях ВКМ й слугам ВКМ найменшу кривду не заподіяли». Див.: *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портерт. — К., 2009. — С. 155.

[53] Фрагменти з мемуарів литовського канцлера А.С. Радзівіла (27 липня). Див.: *Мицик Ю.А., Цибульський В.І.* Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII ст. (документи і матеріали). — Рівне, 1999. — С. 10.

[54] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, T. 143, List bez podpisu i bez adresu. 1648.

[55] Лист Анджея Носміжа, старосельського старости до невідомого (28 липня). Див.: *Мицик Ю.А., Цибульський В.І.* Вказ. пр. — С. 11.

[56] *Tomkiewicz W.* Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). — Warszawa, 1933. — S. 220.

[57] *Szajnocha K.* Dwa lata dziejów naszych. — Lwów, 1869. — T. 2 (r. 1648). — S. 136–137.

[58] Повний текст листа Владислава Домініка від 14.07.1648 р. до сейму: *Szajnocha K.* Op. cit.

[59] *Смолій В., Степанков В.* Вказ. пр. — С. 157.

[60] Dominik Xiąże Ostrogsko-Zasławski Wda Sandomirski, do Xięcia Arcybiskupa Prymasa z pod Krupca 30 lipca 1648 // Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. — Kraków, 1864. — S. 97–98.

[61] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, t. 143, Kopia listu Jmci Pana Oboznego z Obozu z pod Kamieńca Czotlanskiego 10.09.1648.

[62] Ibid.

[63] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, t. 143, Kopia de data 17 Septembris do Jmci Pana Podskarbiego Koronnego od Jmci Pana Czechowskiego.

[64] *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). — К., 2009. — С. 170.

[65] Реляция Д. Заславского … — С. 144.

[66] *Romański R.* Największy błędy w wojnach polskich. — Warszawa, 2008. — S. 73–74. Владислав Домінік також намагався виправдатися й перед магнатерією, зокрема відомий його лист до А.льбрихта Станіслава Радзівіла від 5 жовтня 1648 р., в якому князь натякав, що не винен у поразці і що не він один тікав з-під Пилявців. Див.: AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dział V (Listy domów obcych), syg. 11081 a.

[67] До наших днів збереглося кількадесят сатиричних віршів, присвячених першому «пилявецькому» регіментарю. Наведемо лише один приклад: «Хвала Тобі Боже, що вже знайдено / Князя Домініка, у коші принесено / Гусями його прикрито перед жовнірами / Підкинуто у Варшаві поміж тваринами». Див.: Джерела з історії Національно-визвольної

війни українського народу 1648–1658 рр. / Упор. Ю. Мицик. — Київ, 2012. — Т. 1 (1648–1649 рр.). — С. 421.

[68] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, t. 143, Relacya Pana Zaborowskiego Rotmistrza Pana Sandomierskiego z Obozu uchodzącego. 30.09.1648.

[69] AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie z łat 1455–1796, dzial kozackie, syg. 42/4, list prymasa Lubienskiego do Xcia Jmsci Pana Wojewody Sandomierskiego.

[70] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, t. 143, List z Wisznica do Wojewody Sandomierskiego. 13.10.1648.

[71] Записка русского гонца Г. Кунакова, ездившего с царской грамотой к польскому королю в Варшаву // Воссоединение Украины с Россией, документы и материалы в трех томах. — М., 1953. — Т. 2 (1648–1651 годы). — С. 311. Деякі дослідники, однак, стверджують, що Владислав Домінік зі 100 власними жовнірами таки прибув на елекцію. Див.: *Biernacki W.* Powstanie Chmielnieckiego. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649. — Zabrze, 2006. — S. 42.

[72] *Rzońca J.* Op. cit. — S. 114.

[73] «Хотів пан сандомирський воєвода звітувати, але була незгода, бо прагнув промовляти зі свого місця, а стан рицерський вимагав, щоби пан воєвода посеред Кола ту реляція виголошував, поміж Сенатом і Колом рицерським. Хотіли пани сенатори зі своїми кріслами йти посеред Кола нашого, утім, неясно чому передумали». Див.: Dyaryusz sejmu elekcyjnego w r. 1648 dnia 6 Października poczętego a dnia 25 Listopada skończonego // Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. — Kraków, 1864. — S. 294.

[74] *Radziwiłł A.S.* Op. cit. — S. 141.

[75] Ibid. — S. 178.

[76] *Rzońca J.* Op. cit. — S. 115.

[77] *Kłaczewski W.* Jerzy Ossoliński wielki kanclerz Rzeczypospolitej. — Lublin, 2011. — S. 327.

[78] *Tomkiewicz W.* Op. cit. — S. 295.

[79] *Kłaczewski W.* Op. cit. — S. 326–327.

[80] Biblioteka Narodowa, wydzial mikrofilmów, Teka Naruszewicza, t. 142, Kopia listu Zurowskiego z Polonnego. 14.06.1648.

[81] Ibid., List z Polonnego pisany z wiadomosciami niektórymi. 15.06.1648.

[82] Ibid., List Chmielnickiego do X. Zaslawskiego. 12.06.1648.

[83] Ibid.

[84] Ibid., t 143, Przed wzięciem Polonnego ciągnienie Xcia Korybuta Wiśniowieckiego obozem przyszedlszy od Brahimia. 1648.

[85] Ibid., t 143, Kopia listu Zurowskiego z Polonnego. 30.07.1648.

[86] Kopia listu od Krzywonosa do j. m. Koryckiego // Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1965. — С. 69–70; Kopia listu Krzywonosa do pana Koryckiego // Документы об освободительной войне украинского народа …. — С. 93; Лист Максима Кривоноса до князя Домініка Острозького-Заславського (25 липня) // *Мицик Ю.А., Цибульський В.І.* Вказ. пр. — С. 14.

[87] Лист Богдана Хмельницкого, посланный из Черкасс царю Алексею Михайловичу … // Воссоединение Украины с Россией, документы и материалы в трех томах. — М., 1953. — Т. 2 (1648–1651 годы). — С. 33.

[88] Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. — К., 1965. — С. 79–80.

[89] *Radziwiłł A.S.* Op. cit. — S. 85

[90] Ibid. — S. 88.

[91] Статейный список А. Суханова, сопровождавшего иерусалимского патриарха Паисия в Иерусалим, и о его переговорах с Богданом Хмельницким. 1649–1650 гг. // Воссоединение Украины с Россией, документы и материалы в трех томах. — Т. 2 (1648–1651 годы). — С. 187.

[92] Про дорогу короля Яна Казимира з Кракова на Шльонськ восени 1655 р: *Wasilewski T.* Droga króla Jana Kazimierza na Śląsk 25.IX — 20.X 1655 r // Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin. — Warszawa, 1990. Ян Казимир залишив Краків 25 вересня в компанії кількох достойників, серед них і Владислава Домініка Заславського, та рушив на південь. Очевидно, незабаром дороги монарха і краківського воєводи розійшлись. Останній наприкінці жовтня разом із коронним маршалком Єжи Любомирським та іншими «визначними панами (200 осіб)» прибув до Шьольни (Шолни) в Угорщині, подальший їх маршрут є невідомим. Однак вже наприкінці 1655 р. князь повернувся до Речі Посполитої.

[93] Наприклад князь двічі — у серпні та вересні 1655 р. — видавав універсали на скликання посполитого рушення Краківського воєводства, утім, безуспішно: Rzeczpospolita w latach Potopu / Pod redakcją *Jadwigi Muszyńskiej i Jacka Wijaczki*. — Kielce, 1996. — S. 135.

[94] *Czapliński W.* Rola magnaterii i szlachty w pierwszych latach wojny szwedzkiej // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660. — Warszawa, 1957. — T. 1. / Red. K. Lepszy. — S. 169–170.

[95] Відійшовши в інший світ «князь Заславський-Острозький лишив після себе в готівці 700000 злотих і 900000 талярів, крім того срібла й клейнот на 600000 злотих, 500 возів та карет, 700 верхових коней тощо». — *Rzońca J.* Op. cit. — S. 124.

[96] Ibid.

[97] Ibid.